OBSERVATIONS REGARDING THE DATING OF THE OLDEST ROMANIAN VERSION OF THE *DISCOURSE BY THE MOST BLESSED HIPPOLYTUS*

(Abstract)

In the present paper, we have made some observations regarding the dating of the oldest two Romanian manuscripts containing the shortened version of the *Discourse by the Most Blessed Hippolytus*. Following our analysis, we have reached two provisional dates: circa 1713, for ms. rom. 2513 BAR, and 1730–1736, for ms. rom. 2516 BAR. These dates, together with various aspects regarding the content of the two codices, helped us establish that ms. rom. 2516 BAR is a direct copy of ms. rom. 2513 BAR, which left the Bistrița monastery and had no continuity in subsequent copies belonging to the shortened version. Thus, we were able to draw the final family tree of the four manuscripts that form the shortened Romanian version of the *Discourse by the Most Blessed Hippolytus*.

Cuvinte-cheie: datare, Pseudo-Hipolit, Antihrist, De consummatione mundi, versiune prescurtată, Serafim, Ilarion.

Keywords: dating, Pseudo-Hippolytus, Antichrist, De consummatione mundi, shortened version, Serafim, Ilarion

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

Cătălina Velculescu

MANUSCRISE CU NARAȚIUNI DESPRE „NEBUNI ÎNTRU HRISTOS” RECENT IDENTIFICATE

În cartea *Nebuni întru Hristos*[1] atrăgeam atenția că probabil mai există şi alte manuscrise decât acelea pe care le-am analizat cu fragmente din „Viața” lui Andrei Salos.

Am identificat rercent câteva astfel de manuscrise unde fragmentele care ne interesează au fost înregistrate în cataloage sub denumirea generică de „fragmente din pateric” sau „literatură monahală”[2].

[1] București, Editura Paideia, 2007 (în continuare: C. Velculescu 2007).

[2] Vezi: Ion Bianu, R. Caracaş, G. Nicolaiasa, G. Ştrempel, Fl. Moisil, L. Stoianovici, *Catalogul manuscriselor româneşti*, vol. I–IV, Bucureşti, Academia Română, Editura Academiei, 1907–1967 (în continuare: Bianu *et alii, Catalogul*; aici fragmentele din ms. **1373** apar în descrierea detailată cu titlurile reale); Gabriel Ştrempel, *Copişti de manuscrise româneşti până la 1800*, Editura Academiei, Bucureşti, 1959 (în continuare: G. Ştrempel, *Copişti*); idem, *Catalogul manuscriselor româneşti*,
vol. I–IV, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1978–1992 (în continuare: G. Ştrempel,

BDD-A6686 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 09:43:13 UTC)

A

Din *Proloagele* editate la **Moscova** în secolul al XVII-lea, ajunsese la Mânăstirea Bistrița, în jurul anului 1700, tipăritura moscovită din anul **1685**, sub forma a două volume masive, aduse de ieromonahul Paisie de la Cozia, la întoarcerea dintr-o călătorie la Moscova[3].

După o traducere în limba română (care pornea probabil chiar de la acest exemplar, dar se poate să mai fi existat şi altele, din alte ediții), ieromonahul Serafim (cel care a copiat, în acelaşi manuscris, între altele, *Fiziologul*), copia pe la anul 1713 (el însuşi sau ajutat de cineva) o selecție de povestiri, cu o vădită aplecare spre acelea de mici dimensiuni şi cu o morală clară. Copiat se pare înainte anul 1713, ms. **2513**[4] are pe f. 1 mențiunea: *Pateric sau Otăcinic. ... scoase din Proloagele céle moschiceşti*[5] *şi dintru alte sfinte cărți adunate.*

Între acestea sunt şi câteva din narațiunile despre Andrei Salos (introduse cu titlul: *Cuvânt pentru sfântul Andrei, cum s-au făcut* ***zănatec*** – subl.n. - *pentru Hristos*), şi anume cele de la zilele de: **2 şi 3 oct**. (**A1** şi **A2** – vezi C. Velculescu 2007, p. 59 ş. u.), la f. 31v – 35v; **6 oct.** (**b1**), la f. 35v – 36; **8 oct.** (**b2**), la f. 39v – 40v; **15 oct.** (**C**), la f. 42v – 44v; **16 oct.** (**D**), la f. 44v – 46; **25 oct.** (**E**), la f. 54 – 55; **4 dec.** (**F**), la f. 73v – 80[6].

Ms. **2513 se dovedeşte astfel a fi cel mai vechi dintre manuscrisele româneşti identificate până acum cu fragmente din *Viața* lui Andrei Salos**.

---

[3] Păstrată acum la BAR, Bucureşti, secția „Carte rară". Cătălina Velculescu, *Cărți populare şi cultură românească*, Bucureşti, Editura. Minerva, 1984 (în continuare: C. Velculescu, *Cărți*), p. 78, 87, n. 18, 19. Se vorbeşte de două călătorii la Moscova: 1690 şi 1702 – dacă este vorba de una şi aceeaşi persoană.

[4] Ms. **2513**. Ştrempel, *Copişti*, p. 207–208; C. Velculescu, *„Fiziologul" de la Bistrița*, RITL, 1982, nr. 2, p. 209–222; Ştrempel, *Catalogul*, vol. II, 1983, p. 299; C. Velculescu, *Cărți*, vezi *Serafim* în *Indice*; Violeta Barbu, *Miniatura brâncovenească*, Bucureşti, Editura Meridiane, 2000, p. 38, 118; C. Velculescu, V. Guruianu (ed.), *Fiziolog. Bestiar*, Bucureşti, Editura Cavallioti, 2001 (în continuare: Velculescu, Guruianu, *Fiziolog. Bestiar*), p. 8–10, 20, 35–44; Silvia Marin Barutcieff (ed.), *Veşmântul lui Hristos*, în vol. col. *Texte uitate. Texte regăsite*, vol. II, Bucureşti, FNŞA, 2003, p. 7–8.

[5] Pentru *Proloage*, vezi: C. Velculescu, *Slavonic and Romanian Variants of the Collection of Texts entitled Prolog*, RESEE, XVIII, 1980, nr. 3, p. 613–614; C. Velculescu, *Cărți*, p. 80 ş. u., cu nuanțările, precizările şi bibliografia din C. Velculescu, *Die rumänischen Prologe – Übersetzungen, Bearbeitungen Wiederübersetzungen*, în vol. col. *Mnogokratnite prevodi v Južnoslavjanskoto srednovekovie*, coord. Lora Taseva, Roland Marti etc., Sofia, 2006, p. 503–514.

[6] Vom enumera în continuare filele din ms. **2513** la care sunt incluse fragmente din *Andrei Salos*, indicând în paranteză paginile din monografia noastră *Nebuni întru Hristos* (C. Velculescu 2007), unde se găsesc textele similare. Ms. **2513**: f. 31v – 35v (C. Velculescu 2007, p. 117–122); f. 35v – 36 (C. Velculescu 2007, p. 174 – 175); f. 39v – 40v (C. Velculescu 2007, p. 175 – 177); f. 42v – 44v (C. Velculescu 2007, p. 122 – 125); f. 44v – 46 (C. Velculescu 2007, p. 125 – 127); f. 54 – 55 (C. Velculescu 2007, p. 127 – 128); f. 73v – 80 (C. Velculescu 2007, p.128–136).

BDD-A6686 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 09:43:13 UTC)

Înainte de anul 1736, ieromonahul Ilarion, tot de la Mânăstirea Bistrița olteană, a copiat în ms. **2516**[7], poate direct, poate prin intermediar, o parte din conținutul ms. **2513**, între care şi narațiunile despre Andrei Salos (fără a mai trimite la *Proloagele céle moschiceşti* ori la *alte sfinte cărți*), precum şi „Fiziologul”. În ms. **2516** narațiunile despre Andrei Salos se înşiruie astfel: **2 şi 3 oct.** (**A1** şi **A2** – vezi C. Velculescu 2007, p. 59 ş. u.), la f. 76v – 81v; **6 oct.** (**b1**), la f. 81v – 82v; **8 oct.** (**b2**), la f. 86 – 88; **15 oct.** (**C**), la f. 90 – 93; **16 oct.** (**D**), la f. 93 – 94v; **25 oct**. (**E**), la f. 103 – 104; **4 dec.** (**F**), la f. 120v – 127[8].

Vom reveni ulterior la indicarea altor povestiri comune între cele două manuscrise (**2513** şi **2516**), ca şi la acelea specifice fiecăruia dintre ele.

Din punct de vedere şi al conținutului, şi al ordinii fragmentelor, textele despre Andrei Salos din manuscrisele **2513** şi **2516** descind din *Proloage* aşa cum le cunoaştem din ediția de la Moscova, an **1685** (**PM 1685**), deci se situează între texele de „tip **c**” (C. Velculescu 2007, p. 58 – 67). Dar, confruntate, din punct de vedere formal, textele despre Andrei Salos copiate de ieromonahii Serafim şi Ilarion de la Bistrița în prima jumătate a secolului XVII, sunt practic aceleaşi cu cele prezente în cele două manuscrise (**2102** şi **2786)** ale ieromonahului Ioachim Bărbătescu, tot de la Bistrița, copii din anii 1801 şi 1807, deci aparțin „tipului **b**” (C. Velculescu 2007, p. 58, 117 ş.u.). Dar manuscrisele de „tip **b**” au în plus *Întrebările*, fie înaintea fragmentelor biografice (ms. **2102**), fie după (ms. **2786**). Diferă şi locul fragmentelor **b1** şi **b2** (în **2102**, **b1** se află la sfârşitul *Întrebărilor*, înainte de „viață”; în **2786**, unde *Întrebările* au fost trecute după „viață”, fragmentele **b1** şi **b2** se află amândouă după *Întrebări*, deci la sfârşitul grupajului dedicat lui Andrei Salos.

În Țara Românească, tradiția alăturării unor episoade selectate din „viața” lui Andrei Salos cu *Întrebările* (precedate de o foarte scurtă introducere biografică), a fost cunoscută din filieră sud-slavă, precum cea a ms. sl. **134**, venit din Serbia (partea de secol XVI – vezi C. Velculescu 2007, p. 58 – cu bibliografie)[9].

[7] Ştrempel, *Copişti*, p. 110–115 (mai ales p. 114); Ştrempel, *Catalogul*, vol. II, 1983, p. 300–301; C. Velculescu, *Alte două manuscrise cu „Fiziologul”*, RITL, 1989, nr. 1–2, p. 325–328; C. Velculescu, *Introducere*, în Velculescu, Guruianu, *Fiziolog. Bestiar*, p. 9–10.

[8] Vom enumera în continuare filele din ms. **2516** la care sunt incluse fragmente din *Andrei Salos*, indicând în paranteză paginile din monografia noastră *Nebuni întru Hristos* (C. Velculescu 2007), unde se găsesc textele similare. Ms. **2516**: f. 76v – 81v (C. Velculescu 2007, p. 117–122); f. 81v – 82v (C. Velculescu 2007, p. 174–175); f. 86 – 88 (C. Velculescu 2007, p. 175–177); f. 90 – 93 (C. Velculescu 2007, p. 122–125); f. 93 – 94v (C. Velculescu 2007, p. 125–127); f. 103 – 104 (C. Velculescu 2007, p. 127–128); f. 120v – 127 (C. Velculescu 2007, p.128–136).

[9] Pentru manuscrisele slave vezi P. P. Panaitescu, *Catalogul manuscriselor /slavo-române şi/ slave din BAR*, vol. I, [Bucureşti], Editura Academiei, 1959; vol. II, Bucureşti, Editura Academiei, 2003; vol. III, dactilogramă, Secția de Manuscrise a BAR, Bucureşti; Ion Radu Mircea, *Répertoire des manuscrits slaves en Roumanie. Auteurs byzantins et slaves*, Institut d’Études balkaniques, Sofia, 2005; Alexandru Mareş, *Cărți populare din secolele al XVI-lea – al XVII-lea. Contribuții filologice*, Bucureşti, FNŞA, 2006, p. 96, 100, 107, 115–118, 238, 246–250, 280; Velculescu 2007, p. 25, n. 31; p. 27, n. 36; p. 36, n. 54; p. 37, 58.

BDD-A6686 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 09:43:13 UTC)

La aceasta adăugăm faptul că *Întrebările* au circulat în slavonă şi ca scriere independentă (tradiția ms. sl. **298**, **649**, **309** din Țara Românească şi Moldova), aşa cum apar şi în traducerile româneşti din ms. rom. **2430** & **1197**, de la mijlocul secolului al XVIII-lea („tip **a**" la C. Velculescu 2007, p 57–58, 83 ş. u.).

Se impune ca stringent necesară o cercetare lipsită de prejudecăți a contribuției manuscriselor sud-slave la elaborarea *Proloagelor*, tipărite la Moscova începând cu anul 1641 (am semnalat prezența acolo a unor pagini comune cu manuscrisul de *Prolog* simplu ce a aparținut lui Neagoe Basarab).

Noi constatăm că la Bistrița se reîntâlnesc cele două tradiții: aceea a *Întrebărilor* plus fragmente de „viață" (ms. sl. **134** venit din Serbia), cu aceea a ordonării doar a fragmentelor biografice din *Prologul* de la Moscova (**PM 1685)**: cineva a combinat la un moment dat textele despre Andrei Salos copiate de ieromonahii Serafim şi Ilarion (ms. **2513** şi ms. **2516 –** tradiția **PM 1685** – fără *Întrebări*!) cu *Întrebările* pe care le găsim în ms. **2430** & **1197** (tradiția ms. sl. **298**, **649**, **309** din Țara Românească şi Moldova). Rezultatul acestei combinări (supus şi el schimbărilor) îl găsim în copiile ieromonahului Ioachim Bărbătescu (**2102** şi **2786**), care concordă prin alăturarea *vita & întrebări* cu una din tradițiile sud-slave (ms. sl. **134**).

B

Copii selective după *Proloagele* transpuse în româneşte (alte fragmente decât cele din *Varlaam şi Ioasaf*) s-au făcut şi în Transilvania.

În ms. **1373**[10] (copiat *de pe o carte a dumnealui părintelui Şărban de la Arini* de Dimitrie Popovici Boer, în anii 1792 – 1793) au fost selectate din materialele oferite spre lectură de *Proloagele* moscovite nu doar pilde din *Varlaam şi Ioasaf*, ci şi fragmente despre Andrei Salos, anume: **1 oct**., la f. 23 – 24; **2, 3 şi 4 oct**. (**A1**, **A2**, **A3** – vezi C. Velculescu 2007, p. 61 ş.u.)., la f. 24v – 29); **5 oct.** (**B**[11]), la f. 29 – 31; **6 oct.** (**b1**), la f. 31 – 31v; **8 oct.** (**b2**), la f. 39 – 40v; **12 oct.** doar partea referitoare la milostenie (**b3** – doar partea a doua), la f. 45v – 46; **25 oct.** (**E**), la f. 52v – 53v; **4 dec.** (**F**), la f. 71 – 75[12]. Textele din ms. **1373** sunt comparabile

[10] G. Ştrempel, Florica Moisil, L. Stoianovici, *Catalogul manuscriselor româneşti*, Bucureşti, Editura Academiei, 1967 (în continuare: Ştrempel, Moisil, Stoianovici), p. 645 – 652; G. Ştrempel, *Copişti*, p. 181–182; G. Ştrempel, *Catalogul*, vol. I, 1978, p. 308–309; C. Velculescu, *Cărți*, p. 48, 89, 93, 102.

[11] Fragmentul **B**, de la 5 octombrie (furul de morminte şi fecioara), este comun cu un fragment din *Limonar* (Ioan Moshu, *Livada duhonicească* sau *Noul Paradis*), Episcopia de Alba Iulia, 1991, p. 83.

[12] Vom enumera în continuare filele din ms. **1373** la care sunt incluse fragmente din *Andrei Salos*, indicând în paranteză paginile din monografia noastră *Nebuni întru Hristos* (C. Velculescu 2007), unde se găsesc textele similare. Ms. **1373**: f. 23 – 24 (C. Velculescu 2007, p. 210 – 212); f. 24v – 29 (C. Velculescu 2007, p. 212 – 219); f. 29 – 31 (C. Velculescu 2007, p. 219 – 222); f. 31 – 31v (C. Velculescu 2007, p. 222 – 223); f. 39 – 40v (C. Velculescu 2007, p. 223 – 244); f. 45v – 46

BDD-A6686 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 09:43:13 UTC)

cu acelea din copia ieromonahului Sofronie de la Episcopia Romanului, în anii 1798–1799 (ms. **1462**, **1463** etc.). Copistul Dimitrie a reținut numai o parte din narațiuni; textul românesc se apropie uneori de aceea din manuscrisul din Moldova, alteori se diferențiază pe pagini întregi.

Textele din ms. **1373** dau mărturie despre circulația în Transilvania a narațiunilor biografice referitoare la Andrei Salos.

În alt manuscris din Transilvania, ms. **1132**[13], din anii 1782 – 1783, diacul Toader Ursu Noian (care ține să noteze anul anul când *m-am însurat, de-am luat pe Măriuța, fata părintelui Teodor de la Daneş, 1784, 30 ianuarie*) a transcris, pe lângă pildele din *Varlaam şi Ioasaf*, forma prelucrată şi uşor amplificată a unui singur fragment din seria Andrei Salos, acela de la **6 oct.** (**b1**), la f. 176 – 176v. Exprimarea diferă de a celorlalte manuscrise.

C

Mai semnalăm existența unui ms. pe care nu îl ştiam când am publicat cartea despre *Nebuni*: Biblioteca Sf. Sinod, Catalog Fecioru[14] – **72** (nou **II 79**), f. 25–51. Pe marginea textului, părintele Fecioru a scris: Dimitrie Rostovski, *Viețile* şi indică şi pagina. Textul, care aparține tipului descins din categoria „Vieți de sfinți”, se apropie în chip evident de ms. **5468** (C. Velculescu 2007, 237–262, tip **c-b-2**) şi provine din Țara Românească, de la Mânăstirea Căldăruşani, secolul XIX.

D

Tot în Biblioteca Sf. Sinod se află ms. **102**, conform Catalogului părintelui Fecioru (nou **II 121**), din secolul XVIII, cuprinzând *Viața sfântului Vasile cel nou; Vămile văzduhului*; *Pentru aceaia cum au văzut Grigorie Ierusalimul cel de sus, carele iaste Sionul maica tuturor cetăților cea nefăcută de mână*. În vedenia acestui sfânt Grigore, apar şi *Cei nebuni pentru Hristos* (f. 89v–90). De aici deducem că pentru viitor este necesar să fie investigate manuscrisele româneşti cu scrierea amintită.

Avem convingerea că vor fi în continuare identificate şi alte fragmente referitoare la Andrei Salos, ca şi la alți sfinți *nebuni pentru Hristos*, fragmente

(C. Velculescu 2007, p. 224–225); f, 52v – 53v (C. Velculescu 2007, p. 230–231 – Atenție: din ms. **1373** lipseşte textul din C. Velculescu 2007, p. 225–230); f. 71 – 75 (C. Velculescu 2007, p. 231–235 – cu acelaşi titlu, acelaşi *incipit* şi unele grupuri de cuvinte ca în ms. **1373**).

[13] Ştrempel, Moisil, Stoianovici, p. 150–156; Velculescu, *Nebuni*, p. 59, 63 n. 138, 72, n. 179, 174, n. 253.

[14] Dumitru Fecioru, *Catalogul manuscriselor din Biblioteca Patriarhiei Române*, BOR, XI, 1959 – XVII, 1965.

BDD-A6686 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 09:43:13 UTC)

precum cel despre monahia din Mânăstirea Tabenissi. În traducerea după *Historia lausiaca* a lui Palladius tipărită la Bucureşti, în anul 1760 (traducere făcută de Teofilact biv-vel clucerul), se găseşte la p. 89 – 93, povestirea: *Pentru o fecioară ce să făcea nebună pentru Hristos* (vestita călugăriță din secolul IV, de la Mânăstirea Tabennisi – vezi C. Velculescu 2007, p. 12–13). Tipăritura de la Bucureşti este reluată în copii manuscrise, dintre care amintim una de la sfârşitul secolului XVIII, păstrată la Biblioteca Sf. Sinod (ms. **25** din Catalog Fecioru; cotă nouă: **III 17,** f. 41–42v). Alte copii după *Lafsaicon* pot fi urmărite în *Cataloagele manuscriselor* de la BAR Bucureşti, datorate lui Ioan Bianu şi colaboratorilori săi, continuate de Gabriel Ştrempel. Povestirea despre călugărița din Tabennisi a fost inclusă şi în culegeri de narațiuni „ziditoare".

Pentru fragmentele din *Apostol* şi din *Evanghelii* ce se citesc la liturghiile din zilele dedicate unor sfinți *saloi*, vezi *Noul Testament*, IBMOBOR, Bucureşti, 1972, p. 779, precum şi alte scrieri similare.

E

Menționăm, de asemenea, că în *Viețile Sfinților* pe luna octombrie, tipărite la Mânăstirea Neamțul în anul 1811, există la ziua de 1 octombrie un frontispiciu care precede textul despre *Acoperământul Maicii Domnului*, frontispiciu în care, în partea dreaptă, este prezent Andrei Salos (niciodată călugărit!), cu tălpile şi brațele goale, cu o pânză înfăşurată neglijent peste umeri şi trup. Lângă el stă un patriarh, probabil Epifanie, conform convingerii că tânărul discipol (nu călugăr!) ar fi ajuns ulterior patriarh, după ce se va fi călugărit. Aceeaşi gravură este reluată în volumul pe noiembrie cu VS, tot la ziua de 1, de această dată fără o legătură evidentă cu textul. Gravura a fost repodusă şi în BRV, vol. 3, p. 30.

MANUSCRITS CONTENANT VIES DES *SALOI* RECEMMENT IDENTIFIÉS

(Résumé)

Il y a quelques années nous avons étudié la circulation du thème des *saloi* dans la littérature roumaine. Nos efforts se sont concrétisés dans un livre parue en 2007. Dès lors, nous avons découvert plusieurs manuscrits contenant des narrations de la même famille, jamais mis en question par les chercheurs du sujet. C'est leur description détaillée qui fait l'objet de cet article.

Cuvinte-cheie: manuscris, Andrei cel nebun întru Hristos, vieți de sfinți, literatură monahală, cataloage.

Mots-clés : manuscrit, *Andrei Salos*, vies des saints, littérature monahale, catalogues.

Bucureşti, Str. Paşcani nr. 5

BDD-A6686 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 09:43:13 UTC)